

Câhiliye Dönemi Hitabetinin Sosyal ve Siyasi Güç Bağlamında Dil ve Belagat Analizi

The Analysis of Oratory in the Pre-Islamic Period in the Context of Social and Political Power: A Study of Language and Eloquence

Hüseyin DURSUN

Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Assist. Prof., İzmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric

e-posta: hdursun769@gmail.com

Orcid: 0000-0003-3125-791X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 23 Eylül / September 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Kasım / October 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 25 Aralık / December 2024

Atıf / Citation: Hüseyin Dursun. "Câhiliye Dönemi Hitabetinin Sosyal ve Siyasi Güç Bağlamında Dil ve Belagat Analizi". Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 24 (Aralık 2024): 233-253. <https://doi.org/10.34085/buifd.1554731>.

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected. web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buifd>

Öz

Bu çalışma, Câhiliye Dönemi Arap toplumunda hitabetin dil ve belagat yönünden incelenmesini ve bu hitabetin sosyal ve siyasi güç üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Câhiliye Döneminde hitabet, yalnızca bir ifade biçimi değil, kabileler arası ilişkilerde ve toplumsal düzenin korunmasında etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Kabilesel kimlik ve toplumsal hiyerarşi, büyük ölçüde hitabetin sunduğu ikna edici ve stratejik iletişim yöntemleri aracılığıyla inşa edilmiş ve pekiştirilmiştir. Çalışmada, hitabetin toplumsal ve siyasi gücü nasıl şekillendirdiği ve bu süreçte belagat sanatlarının rolü ele alınmaktadır. Araştırma, özellikle teşbih, istiare ve kinaye gibi belagat sanatlarının, hitabetin etkisini artırmadaki işlevini analiz etmektedir. Dönemin önde gelen hatipleri, bu sanatsal araçlarla kabileler arası müzakerelerde, siyasi çatışmaların çözümünde ve sosyal normların pekiştirilmesinde önemli roller üstlenmiştir. Kabile liderleri, hitabet yeteneklerini kullanarak güç kazanmış, toplumsal hiyerarşiyi kontrol altına almış ve kabileler arası ilişkileri yönlendirmiştir. Bu çalışma, Câhiliye Dönemi hitabetinin, Arap toplumunda sosyal ve siyasi güç dinamiklerinin inşasında ve muhafazasında ne kadar etkili bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu dönemdeki hitabet geleneğinin modern Arap hitabetine nasıl zemin hazırladığını incelemektedir. Câhiliye Dönemi hitabeti, sadece dilsel bir yetenek değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi gücün önemli bir aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu inceleme, Arap kültüründe hitabetin tarihsel gelişimine katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Cahiliye Dönemi Hitabeti, Kabilesel Kimlik, Toplumsal İletişim Stratejileri, Belagat Sanatları.

Abstract

This study examines oratory in Pre-Islamic Arab society from a linguistic and rhetorical perspective, analyzing its impact on social and political power dynamics. In the Pre-Islamic period, oratory was not merely a means of expression but also an effective tool used to regulate inter-tribal relations and maintain social order. Tribal identity and social hierarchy were largely built and reinforced through persuasive and strategic communication methods facilitated by oratory. The study explores how oratory shaped social and political power and the role of rhetorical devices in this process. Specifically, it analyzes the function of rhetorical arts such as metaphor, analogy, and metonymy in enhancing the persuasive power of oratory. Leading orators of the time played a crucial role in inter-tribal negotiations, the resolution of political conflicts, and the reinforcement of social norms using these rhetorical techniques. Tribal leaders utilized their oratorical skills to gain power, control social hierarchy, and influence inter-tribal relationships. This study demonstrates the effectiveness of oratory in constructing and maintaining the social and political power dynamics in Pre-Islamic Arab society. Additionally, it examines how the oratorical tradition of this period laid the foundation for modern Arab rhetoric. Pre-Islamic oratory is not only viewed as a linguistic skill but also as a significant tool of social and political power. This examination contributes to a deeper understanding of the historical development of oratory in Arab culture.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Pre-Islamic Oratory, Tribal Identity, Social Communication Strategies, Rhetorical Arts.

Giriş

Cahiliye Dönemi, İslam'ın Arabistan'da ortaya çıkmasından önceki tüm tarihsel dönemleri kapsayan bir çağ olarak algılanabilir. Bu bakımdan, hem M.Ö. hem de M.S. yıllarında Arapların yaşadığı tarihsel aşamaları içermektedir. Cahiliye dönemi, Arap tarihinin önemli bir parçasını oluşturur ve bu dönem, Peygamber Efendimiz'in peygamberliğinden önceki bir buçuk ya da iki yüzyılı kapsar. Bu dönemin incelenmesi, yalnızca Arap kültürünün kökenlerini anlamakla kalmaz, aynı zamanda İslam'ın ortaya çıkışına zemin hazırlayan sosyal ve kültürel dinamikleri de aydınlatır.

Cahiliye döneminin en belirgin özelliklerinden biri, sözlü geleneğin ve özellikle şiirin büyük bir rol oynamasıdır. Araplar, bu dönemde sözlü edebiyatı ve şiiri, toplumsal değerlerini, kahramanlık hikâyelerini ve ahlaki öğretilerini aktarmak için kullanmışlardır. Şiir, yalnızca bir sanat formu değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel kimliğin bir ifadesi olarak da önemli bir işlev taşımaktadır.

Ayrıca, bu dönemin şiiri, İslam'ın erken dönemlerinde de etkili olmuş, Arap edebiyatının gelişiminde önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Dolayısıyla, Cahiliye dönemi sadece tarihsel bir arka plan sunmakla kalmaz, aynı zamanda edebi ve kültürel bir mirasın da temel taşlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, araştırmaların bu döneme odaklanması, hem Arapların geçmişi anlamak hem de İslam kültürünün kökenlerini keşfetmek açısından son derece değerlidir.

Cahiliye döneminin bize miras bıraktığı en önemli unsurlardan biri şiirdir. el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869), Arap şiirinin bu dönem boyunca gelişimini şu şekilde değerlendirir: Şiir, Arapların kültürel ve sosyal yaşamında önemli bir yer tutarken, hitabet sanatının da bu dönemin edebi mirası içinde büyük bir rol oynadığı açıktır.¹ Bu çalışma, Cahiliye dönemindeki hitabet sanatının önemini ve özelliklerini ele almaya yönelik bir girişimdir.

Arap dilinde "hitabet" kavramı, genellikle topluluğa yapılan resmi konuşmayı ifade etmektedir. *Lisânü'l-Arab* adlı eserde bu kavram, bir kimsenin topluluğa hitap etmesi anlamında kullanılmaktadır. "Falanca kişi insanlara konuşma yaptı" anlamındaki bu kullanım, hitabetin esasını oluşturur ve konuşmayı yapan kişiye "hatip" denilmektedir. İki kişinin karşılıklı konuşması ise "karşılıklı hitap" ya da "diyalog" olarak tanımlanmaktadır. Hitabet, geniş anlamıyla halka yönelik yapılan her türlü etkili konuşmayı ifade ederken, "hutbe" daha çok belirli bir dinî ya da resmi bağlamda sunulan konuşmayı belirtmektedir. Bu terimlerin her ikisi de Arapça kökenli "خ-ط-ب" kökünden türemiştir.² Hitabet, İslam öncesi dönemde önemli bir edebi tür olarak kabul edilmiştir ve bu önem günümüze kadar sürmektedir. Bu tür, toplumsal ve kültürel alanlarda önemli bir rol oynamış ve geniş bir etkiye sahip olmuştur.³

Hitabet, dinleyicilere seslenerek onların düşüncelerini etkilemeyi ve duygusal bir bağ kurmayı amaçlayan sözlü bir iletişim biçimidir.⁴ Bu süreçte, konuşmacı görüşlerini net bir şekilde ifade eder, fikirlerini sunar ve bu fikirleri destekleyen kanıtlar, örnekler ve deliller sunar. Aynı zamanda dinleyicilerin duygusal tepkilerini de harekete geçirmeyi hedefler. Hitabet, etkili bir iletişim stratejisi olarak, dinleyicileri belirli bir görüşe yönlendirmeyi ve eğitmeyi amaçlamaktadır. Bu sanat formu, anlamlı ve güçlü bir üslupla dinleyicilere hitap ederek onları ikna etmeye yönelik bir yaklaşımdır.

¹ Amr b. Bahr el-Câhiz, *Kitâbü'l-hayevân*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn (Kahire: 1367-1369/1948-1950), 1/74.

² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1994), 1/361.

³ Hüseyin Ali el-Hindavi, *Eşkâlü hitâbi'n-nesri'l-fennî fi'l-asri'l-Cahilî* (Mısır: 1430/2019), 37.

⁴ Muhammed, İsmail Ali, *Fennü'l-hitâbe ve meharâtü'l-hatîb* (Kahire: 1437/2016), 13.

sergilemektedir.⁵

Cahiliye dönemi Arap hitabeti üzerine yapılan çalışmalarda, Câhiz'in " *el-Beyân ve't-tebyîn* " adlı eserinde Arapların hitabet konusundaki üstün yetenekleri vurgulanmaktadır. Câhiz, bu dönemde Arapların hitabet alanında eşsiz bir ustalığa sahip olduklarını ifade etmektedir. Özellikle, kalabalıklar karşısında hitabet yeteneklerini sergileme konusunda genellikle önceden hazırlık yapmalarına gerek kalmadığı, konuşmaların adeta kendiliğinden oluştuğu belirtilmektedir. Bu durum, Arapların yeteneklerinin yüksek verimliliği ve genel konuşmalar konusundaki üstün başarılarından kaynaklanmaktadır.

Bununla birlikte, bazı modern Arap araştırmacıları, hitabetlerin önceden hazırlandığını ve bu konuşmalar için hazırlık yapıldığını savunmaktadır. Bu yaklaşım, edebi becerikliliğin doğası gereği ortaya çıkabilir; ancak burada kastettiğimiz, yalnızca doğal bir yetenek değil, aynı zamanda hazırlık aşaması ve çaba gerektiren bir süreçtir. Edebi beceriklilik, bir mevhibe (doğal yetenek) olarak görülebilirken, aynı zamanda bu yeteneğin geliştirilmesi için yapılan çalışmalar ve hazırlıklar da önemlidir. en-Nasr, " *el-Hitâbü'l-'Arabiyye fi 'asri'z-Zehebî* " adlı eserinde, bu konuya dair ayrıntılı bilgi sunmaktadır.⁶ Câhiz'in eserinde yer alan uzun ve süslü hitabeler, doğaçlama ile ortaya çıkmış gibi görünmeyebilir, bu da bazı hitabelerin hazırlık gerektirdiğini düşündürmektedir.

Corcî b. Habîb Zeydân (1861-1914) Arapların genellikle övünme ve tartışma amacıyla münazaralara ve konuşmalara katıldıklarını vurgulamaktadır. Bu tür konuşmalar, özellikle kralların huzurunda gerçekleştirilen etkinliklerde önemli bir yer tutmuştur. Bu konuşmaların genellikle kabile liderleri ve toplumsal önderler tarafından yapıldığı belirtilmektedir. Ayrıca, gençlerin hitabet sanatını erken yaşlardan itibaren öğrenmeleri sağlanmış ve bu bilgi nesiller boyu aktarıla gelmiştir. Bu durum, hitabet sanatına verilen önemin ve bu sanatın detaylı bir şekilde hazırlandığının bir göstergesidir.⁷ Diğer bir önemli nokta ise, Cahiliye dönemi hatiplerinin geniş bir bilgiye sahip olmalarının beklendiğidir. Bu bilgi, Arap kabilelerinin, soylarının, önemli olayların ve tarihsel süreçlerin derinlemesine anlaşılmasını zorunlu kılar. Bu tür bir bilgi birikimi, kabile liderlerinin hitabetlerinde etkili olmalarını, kendi kabilelerini övünmelerini, barış anlaşmaları yapmalarını, halklarını savaşa teşvik etmelerini ve soylarını savunmalarını mümkün kılar. Dolayısıyla, tarihsel ve kültürel bilgilerin, Arap toplumlarındaki sosyal dinamikleri yönlendiren temel bir rolü vardır.⁸

Arap edebiyat tarihçilerinin Cahiliye dönemi hitabetine ilişkin çeşitli görüşleri bulunmakla birlikte, Tâhâ Hüseyin'in (ö. 1973) bu konuya dair görüşleri önemli bir farklılık arz etmektedir. Tâhâ Hüseyin, Arapların Cahiliye döneminde herhangi bir nitelikli edebi nesir türü üretmediklerini ve bu dönemde hitabet dâhil olmak üzere yazılı eserlerin bulunmadığını ileri sürmektedir. Onun görüşüne göre, bu dönem Arap yarımadasında kültürel ve entelektüel bir birikim mevcut değildir. Bu durum, hitabet gibi gelişmiş edebi türlerin varlığını şüpheli hale getirmektedir. Ayrıca, bu döneme ait herhangi bir yazılı materyalin olmaması, Arapların bu tür eserleri üretip üretmediğine dair kesin bir bilgi sunmamaktadır.

Tâhâ Hüseyin, hitabetin ve diğer edebi türlerin varlığını sorgulamakta ve bu dönemde sadece

⁵ Abdulaziz b. Muhammed el-Faysal, *Târîhü'l-'Edebi'l-'Arabî* (Riyad: Mata'biu Câmi'ati'l-İmam, 1403/1983), 164.

⁶ İhsan en-Nasr, *el-Hitâbetü fi 'asri'z-Zehebî* (Dâru'l-Me'ârif, 1382/1963), 16-17.

⁷ Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, nşr. Şevki Dayf (Kahire: 1376/1957), 167-169.

⁸ Muhammed Abdülganî Hasan, *el Hutab ve'l-mevâiz* (Dâru'l-Me'ârif, 1374/1955), 21.

halk edebiyatı gibi daha basit formların mevcut olabileceğini öne sürmektedir.⁹ Ancak, bazı akademisyenler Hüseyin'in görüşlerine karşı çıkarak, Cahiliye döneminde Arapların hitabet sanatına dair bilgi ve deneyime sahip olduklarını savunmaktadır. Muhammed Abdilmün'im Hafâcî (1915-2006) Arapların İslam dönemindeki hitabet yeteneklerinin, Cahiliye döneminde kazanılmış bir temele dayandığını belirtmektedir. Muhammed Abdülaziz el-Muvaffi, Tâhâ Hüseyin'in Cahiliye dönemi hitabetini reddetmesinin, bu dönemin kültürel ve medeni eksikliklerine dayandığını, ancak Tâhâ Hüseyin'in Cahiliye dönemi şairlerinin edebi becerilerini de sorguladığını ifade etmektedir. Bu durumun, Tâhâ Hüseyin'in tarihsel ve mantıksal temellere dayanmayan savlarını sorgulayan bir diğer örneğidir.¹⁰ Ayrıca, Tâhâ Hüseyin'in Cahiliye dönemi dini yaşamını yetersiz bulması, bu dönemdeki şairlerin dini yaşamı yansıtmaya yeteneğini sorgulamasına yol açmıştır.¹¹ Bu durum, Hüseyin'in eleştirilerinde bir çelişki doğurmaktadır; zira o, aynı zamanda bu şairlerin güçlü edebi yeteneklerini kabul etmektedir. Bu tutarsızlık, Hüseyin'in dini yaşamın yetersizliğine dair savlarının mantıksal bir temele dayanmaması ve tarihsel gerçeklerle uyumsuzluk göstermesi açısından dikkat çekicidir. Dolayısıyla, onun eleştirileri, hem edebi beceriler hem de dini deneyimler konusunda tutarsız bir bakış açısına işaret etmektedir.

Tâhâ Hüseyin'in Cahiliye dönemi hitabetini reddeden görüşü, mevcut edebi metinler ve tarihi kaynaklarla tutarsızlık göstermektedir. Ancak, Cahiliye döneminde kesin bir üretim yapıldığını söylemek zordur; zira bu dönemdeki sözlü gelenekler ve şiirler, yazılı belgelerle sınırlı bir kanıt sunar. Bu nedenle, Hüseyin'in eleştirileri, dönemin edebi üretimine dair daha geniş bir bağlamda yeniden değerlendirilmelidir. Bu çalışmanın, önceki araştırmalardan ayrılan önemli yönlerinden biri, Cahiliye dönemi hitabetinin yalnızca bir sözlü iletişim türü olarak değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve edebi bir araç olarak ele alınmasıdır. Bu bağlamda, hitabetin Arapların kültürel kimliklerini şekillendiren ve toplumsal değerlerini yansıtan bir işlevi olduğu vurgulanmaktadır. Cahiliye dönemi hitabetinin toplumsal yapılar, kabile kimlikleri ve kültürel normlarla olan ilişkisini incelemekte, Arap toplumunun kültürel yapısını daha iyi anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Özellikle Tâhâ Hüseyin'in Cahiliye dönemi hitabetine dair eleştirileri, mevcut tarihi kaynaklar ve metinlerle yeniden değerlendirilmiştir. Hüseyin'in görüşlerinin, tarihsel temellere dayanmayan bir yaklaşımla şekillendiği ve bu eleştirilerin tutarsızlıklar taşıdığı ortaya konulmuştur. Bu yaklaşım, çalışmanın literatürdeki mevcut eleştirileri derinlemesine sorgulaması ve tarihsel bağlamla uyumlu bir bakış açısı sunması açısından özgün kılmaktadır.

Ayrıca, hitabetin sadece bir edebi tür değil, aynı zamanda toplumsal işlevleri olan bir araç olarak ele alınması, çalışmanın farklı bir bakış açısı getirmektedir. Arap toplumunun kültürel kimliğini ve değerlerini şekillendiren bu edebi tür, yalnızca biçimsel değil, içeriksel yönleriyle de incelenmiştir. Bu kapsamda, Cahiliye dönemi hitabetinin, toplumsal ve kültürel normları aktarma işlevi de vurgulanmaktadır.

Çalışma, Cahiliye dönemi hitabetinin sözlü gelenekle ilişkisini de özgün bir şekilde ele almaktadır. Yazılı kaynakların sınırlılığı göz önüne alındığında, sözlü geleneğin toplumsal hayattaki yerinin ve hitabetin bu gelenekle nasıl iç içe geçtiğinin analizi, literatürdeki diğer çalışmalardan

⁹ Tâhâ Hüseyin, *Fi'l-edebi'l-Câhilî* (Dârü'l-Me'ârif,1397/1964), 329-332.

¹⁰ Muhammed Abdülaziz el-Muvaffi, *Kıraatün fi'l-edebi'l-Câhilî* (Darü's-Sekafeti'l-Arabiyye, 1423/2003), 286-287.

¹¹ Tâhâ Hüseyin, *Fi'l-edebi'l-Câhilî*, 202.

ayrılmaktadır. Bu yönüyle, sözlü gelenek ve yazılı materyaller arasındaki ilişkiyi incelemek, dönemin edebi üretimi hakkında daha geniş bir perspektif sunmaktadır.

1. Hatiplerin Hitabetlerini Sunduğu Yerler (Kulüpler ve Toplantılar)

Arap hitabetinin kökenleri, edebî nesrin diğer unsurları gibi oldukça eski dönemlere uzanmaktadır.¹² Cahiliye Dönemi'nde Arap toplumunda güçlü bir hitabet geleneği mevcuttur ve bu gelenek yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu dönemde hitabet, Araplar üzerindeki etkisi bakımından şiir kadar önemli bir yere sahiptir; hatta bazı durumlarda hatipler, şairlerden daha baskın bir konumda bulunmaktadır.¹³ Bununla birlikte, Arap edebiyatında şiirin, nesirden önce var olduğu söylenebilir. Zira sanatsal nesir, sosyal etkinlikleri olan, yüksek sosyo-kültürel düzeye sahip düzenli bir topluluğun varlığını gerektirir. Bu nedenle, nesir, şiire göre daha sonraki bir dönemde gelişim göstermektedir.¹⁴

Özellikle Ukaz Pazarı, Hadramut, San'a ve Suhar gibi önemli merkezler, hitabetin sergilendiği alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bu pazarlar, soylu kişilerin ve tüccarların bir araya geldiği, sadece ticaretin değil, aynı zamanda edebi ve kültürel etkinliklerin de gerçekleştirildiği yerlerdir. Şairler ve hitabet ustaları burada eserlerini sunarak, toplumsal konulardaki görüşlerini paylaşma fırsatı bulmuşlardır. Bu tür etkinlikler, hitabetin gelişimi için zengin bir zemin oluşturmuştur.

Aynı dönemde, Kureyş Kulübü ve Kâbe'nin yanındaki Dârünnedve gibi meclisler de hitabetin zenginleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur.¹⁵ Bu meclislerde Araplar, bir araya gelerek düşüncelerini ifade etmiş, toplumsal başarılarını dile getirmiş ve sanatlarını geliştirmişlerdir. Bu etkileşimler, hitabet sanatının farklı biçimlerinin ortaya çıkmasına olanak tanımış ve zamanla bu sanatı daha da ilerletmiştir.

Hitabet, halkla doğrudan iletişimi ve toplulukları etkileme sanatını ifade eder. Dinleyicilerin dikkatini çekmek ve duygularını harekete geçirmek amacıyla gerçekleştirilen hitabet, etkili bir sunum ve güçlü bir üslup gerektirir. Hitabetçinin sesini ve konuşma becerilerini geliştirmesi, üslubunu çeşitlendirmesi son derece önemlidir. Etkili bir hitabet, gerektiğinde uzun veya kısa olabilir; dinleyicilerin zihinlerine hitap ederek ikna sağlamak için örnekler vermek ve kanıtlar sunmak da kritik bir unsurdur.¹⁶

Pazarlar ve meclisler, Cahiliye döneminde hitabetin evrimi üzerinde kayda değer bir etki yaratmış ve bu sanatın gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu etkileşimler, yalnızca bireylerin değil, toplumun kültürel zenginliğine de önemli katkılarda bulunarak hitabet geleneğini güçlendirmiştir.

2. Cahiliye Döneminde Kullanılan Hitabet Türleri

Cahiliye döneminde Araplar, hitabeti toplumsal ve kültürel bağlamlarda etkili bir iletişim aracı olarak kullanmışlardır. Ancak, bu hitabet türlerinin müstakil kategorilere ayrılıp ayrılamayacağına dair bazı değerlendirmeler yapmak önemlidir.

¹² Ahmed Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, (Kahire: Daru'l-Me'arif, ts), 3; İhsan en-Nasr, *el-Hitabetü fi 'aşri'z-Zehabi*, 7.

¹³ Câhîz, *el-Beyan ve't-tebyîn*, 1/ 244.

¹⁴ Tâhâ Hüseyin, *Fi'l-edebi'l-Câhili*, 328.

¹⁵ Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beirut: 1376/1957), 2/423.

¹⁶ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân*, nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru'l-Me'arif, 1383/1964), 124; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dineverî İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, nşr. Ahmed M. Şâkir (Kahire: 1364/1945), 1/256; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn (Kahire: 1399/1979), 1/302.

a) Mücadele ve Çatışma: Araplar, savaş durumlarında hitabeti moral ve cesaret sağlamak amacıyla kullanmışlardır. Bu tür hitabetler, savaşçıların motivasyonunu artırırken, mücadele ruhunu pekiştirmiştir. Dolayısıyla, bu hitabet türü yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı güçlendiren bir unsurdur.

b) Rehberlik ve Tavsiye: Toplum içinde doğru davranışların sergilenmesi amacıyla yapılan hitabetler, toplumsal normların korunmasına yardımcı olmaktadır. Bu tür hitabetlerin bireylerin sosyal sorumluluklarını anlamalarına ve toplumsal düzene katkıda bulunmalarına olanak tanıdığı sonucuna varabiliriz.

c) Övgü ve Kınama: Bireylerin ve toplulukların başarılarını kutlamak veya olumsuz davranışları eleştirmek amacıyla yapılan hitabetler, toplumsal değerlerin güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu tür hitabetlerin, olumlu değişim sağlama işlevi vardır ve dolayısıyla müstakil bir tür olarak değerlendirilebilir.

d) Sosyal ve Ailevi Etkinlikler: Düğün ve cenaze gibi sosyal etkinliklerde hitabet, toplumsal dayanışmayı ve ailevi bağları güçlendirme işlevi görmektedir. Bu tür hitabetler, bireyler arasındaki ilişkileri pekiştirirken, toplumsal yapıyı da desteklemektedir.

e) Pazar ve Toplantılar: Pazar yerlerinde ve sosyal toplantılarda gerçekleştirilen hitabetler, kabilelerin başarılarını öne çıkarmak ve toplumsal prestiji artırmak amacı taşımaktadır. Bu hitabetlerin, kabileler arası ilişkilerin dinamiklerini etkilediği açıktır.

f) Krallar ve Yöneticilerle İletişim: Bu hitabet türleri, yöneticilere bağlılığı ifade ederken toplumun taleplerini iletme işlevini de üstlenmektedir. Krallar ve yöneticilerle yapılan hitabetler, siyasi ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu başlıklar müstakil hitabet türleri olarak değerlendirilebilir. Her biri, toplumsal dinamikleri etkileyen belirli işlevleri ve amaçları olan hitabet biçimleridir. Dolayısıyla, hitabet yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda toplumsal düzenin ve değerlerin inşasında kritik bir rol oynamaktadır.¹⁷

3. Cahiliye Döneminde Hatiplerin Toplumsal Rolü

Câhiz'in Cahiliye Döneminde Hatiplerin Sosyal Konumu Üzerine Görüşleri:

a) Şairlerin Sosyal Konumu: Cahiliye döneminde şairler, hatiplerden daha yüksek bir toplumsal statüye sahiptir. Şairler, kahramanlıkları yüceltme ve geçmiş başarıları hatırlatma işlevi görüyordu.

b) Şiirin Yaygınlaşması ve Artışı: Şairlerin sayısındaki artış ve şiirin toplumda daha yaygın hale gelmesi, hatiplerin sosyal önemini artırmıştır. Şiirin artışı, hatiplerin toplumsal konumunu yükseltmiştir.

c) Hatiplerin Rolü: Şairlerin sayısının artmasıyla birlikte, hatiplerin toplumsal ve kültürel işlevleri nedeniyle daha yüksek bir statü kazanmıştır. Hatipler, toplumsal düzeni sağlama ve retorik işlevleri ile belirgin bir konum elde etmiştir.

d) Toplumsal Değer ve Hitabet Sanatının Yükselişi: Şiirin yaygınlaşması ve şairlerin artışı, hitabet sanatının toplumsal önemini artırmıştır. Hatipler, şairlerin ötesinde bir toplumsal değer

¹⁷ Ahmed Şevki Abdüsselâm Dayf, *el-Fen ve mezâhibühû fi'ş-ş-ri'l-'Arabî* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1379/1960), 27.

kazanmıştır.¹⁸

Şairler, kahramanlıkları ve başarıları yüceltme işlevi görürken, hatiplerde toplumdaki retorik ve toplumsal düzenleme işlevleriyle daha belirgin bir konum elde etmişlerdir. Şiirin artışı ve şairlerin yaygınlığı, hitabet sanatının toplumsal önemini artırmış ve hatiplerin toplumsal değerini yükseltmiştir.¹⁹

Bu görüşlerden sonra Cahiliye Döneminde Hatiplerin Toplumsal Rolü üzerine şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür.

a) Şairlerle İlişkisi: Şairlerin yüksek toplumsal statüsü, hitabe sahiplerinin de toplumdaki rollerini şekillendirmiştir. Şairler, kahramanlıkları ve başarıları yüceltirken, hatipler bu başarıların toplumsal algısını yönlendirme görevini üstlenmiştir.

b) Hatiplerin Rolü: Hatipler toplumsal düzeni sağlama ve bireyleri yönlendirme işlevleri, onların sosyal konumlarını güçlendirmiştir. Bu bağlamda, hitabet sanatı, toplumsal normların ve değerlerin korunmasında kritik bir rol oynayabilmiştir.

c) Şiir ve Hitabet Arasındaki Etkileşim: Şiirin yaygınlaşması, hitabet sanatının da önemini artırmıştır. Bu iki form arasındaki etkileşim, toplumsal dinamikleri etkileyen bir etken olmuştur. Hatipler, şairlerin sunduğu içerikleri kullanarak toplumsal bilinci şekillendirmiştir.

d) Genel olarak, Cahiliye dönemindeki hatipler, yalnızca birer iletişimci olmanın ötesinde, toplumsal değerlerin inşasında ve korunmasında önemli bir rol oynamışlardır. Hitabetin bu dönemdeki işlevselliği, toplumun sosyal yapısını ve kültürel dinamiklerini anlamada kritik bir boyut sunmaktadır.

4. Cahiliye Döneminde Öne Çıkan Ünlü Hatipler

Cahiliye döneminde, Arap kabileleri hitabe ve şiir sanatına büyük bir değer vermiştir. Kabileler, bu sanatları uygulayan bireyleri, toplumsal yapılarının temel taşları olarak görmüş ve onların kabilelerinin prestijini savunma işlevini üstlenmelerini teşvik etmiştir. Bu dönemde öne çıkan bazı hatipler şunlardır:

Atâ b. Rebî'a (ö.120 h), Suhail b. Amr (ö. 18/639), Hâşim b. Abd Manaf (ö. 524 [?]), Kuss b. Sâ'ide b. 'Amr el-'ÿyâdî (ö. 22/600), Eksem b. Sayfî b. Rebâh et-Temîmî (ö. 630), Amr b. Ma'd Yekrib ez-Zebîdî (ö. 21/643), Hâcib b. Zurâre b. 'Uds et-Temîmî (ö. 625), Kabîse b. Nu'aym (ö. 510), Sehbân b. Zufer b. İyâs'dır (ö.h. 54), Züheyr b. Cenâb (ö.612),²⁰

c) Diğer Kabilelerin Ünlü Hatipleri: Amr b. A'mir el-Tâi, Hammad b. Sâdi, 'Âmir b. el-Zarib el-'Advânî, Rabi'a b. Cessâm el-Kelbî.²¹

Bu hatipler, Cahiliye döneminin toplumsal ve kültürel yapısında önemli bir rol oynamış, kabilelerinin sosyal prestijini ve kültürel normlarını şekillendirmişlerdir.

5. Cahiliye Döneminde Hitabetin Temel Özellikleri

Cahiliye dönemi hitabeti, Arap edebiyatının ve kültürünün gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır. Bu dönem hitabetleri, çeşitli toplumsal ve kültürel amaçlar doğrultusunda şekillenmiş ve farklı biçimlerde sunulmuştur. Câhiz, "el-Beyan ve't-Tebyin" adlı eserinde, Arap topluluklarının hitabet

¹⁸ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 4/83.

¹⁹ Dayf, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*, 1/415.

²⁰ Muhammed b. Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sakka ve Diğerleri (Beirut: 1390/1971), 1/126.

²¹ Dayf, *el-Fen ve mezâhibühû fi's-şi'ri'l-'Arabî*, 32.

türlerini iki ana kategoride ele almıştır: uzun ve kısa hitabeler. Her bir türün kendine özgü kullanıldığı alanlar ve durumlar bulunmaktadır. Uzun hitabetler, içerik bakımından çeşitlilik göstermekte olup bazıları yüksek kaliteye sahipken, diğerleri daha basit cümleler ve özet bilgileri içermektedir. Bu bağlamda, Cahiliye dönemi hitabetinin, günümüzdeki Arap hitabeti üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu söylenebilir.

Şüphesiz hitabet, etkili bir iletişim aracı olarak nesir ile doğrudan ilişkilidir. Cahiliye dönemi hitabeti, o dönemin nesir özelliklerinden etkilenmiştir. Nesir, düşüncelerin ve duyguların ifade edilmesinde temel bir yapı sunarken, hitabet bu yapıyı kullanarak dinleyicilere ulaşmayı hedefler. Tâhâ Hüseyin'in nesir ile ilgili yaptığı tanımlar, hitabetin doğasına ve biçimine dair önemli ipuçları sunar.

Bu nedenle, nesirin özelliklerine değinmek, dönemin hitabet sanatının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Hitabetin etkili olabilmesi için arka planda güçlü bir nesir yapısının varlığı, sözün derinliğini ve ifade gücünü artırır.

Hitabetin sunum biçiminde de dikkat çeken özellikler bulunmaktadır. Câhiz, hitabet esnasında konuşmacıların, elleri, boyunları ve kaşlarıyla anlamı pekiştirdiğini ifade etmektedir. Konuşmacılar, değinilen konuları vurgulamak amacıyla sopa gibi nesneleri kullanma alışkanlığına sahiptir. Bu pratik, hem konuşma hazırlığını gösterir hem de anlam derinliği kazandırır. Câhiz, sopa taşımanın hitabeye hazırlık ve konuşmayı uzatma işlevine sahip olduğunu vurgulamaktadır; bu alışkanlık, konuşma esnasında belden sarkan bir kemerle desteklenmektedir."²²

Cahiliye dönemi hitabetinin sunum biçiminde dikkat çeken birkaç özellik vardır. Câhiz, hitabet esnasında konuşmacıların elleri, boyunları ve kaşlarıyla anlamı pekiştirdiğini ifade eder. Konuşmacılar, konuları vurgulamak amacıyla sopa gibi nesneleri kullanma alışkanlığına sahiptir. Bu pratik, hem konuşma hazırlığını gösterir hem de anlam derinliği kazandırır. Câhiz, sopa taşımanın hitabeye hazırlık ve konuşmayı uzatma işlevine sahip olduğunu vurgulamaktadır; bu alışkanlık, konuşma sırasında belden sarkan bir kemerle desteklenmektedir.

Cahiliye dönemi hitabetinin temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

a) Fikrin Açıklığı: Ana fikrin net ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmesi esastır; konuşmalar, dinleyicilerin mesajı kolayca kavrayabilmesi için açık olmalıdır.

b) Dilin Kalitesi ve Sözcüklerin Doğruluğu: İfade tarzının yüksek kalitede olması ve kelimelerin doğru seçilmesi, hitabetin etkinliğini artırır.

c) Sözlü Sanatlarda Çeşitlilik: Hitabet, bilgi verici ve teşvik edici üslupların çeşitliliği ile dinleyicilerin ilgisini çekmeyi hedefler.

d) Gönderme Yönteminin Kullanımı: Konuşmalar, dinleyicilerin duygularını harekete geçirmeyi ve onları ikna etmeyi amaçlar; konuşmacı metnini titizlikle hazırlamalıdır.

e) Kısa ve Özlü İfade: Konuşmalar genellikle kısa ve öz olmalı, gerektiğinde özlü atasözleri ve örneklerle desteklenmelidir.

f) Konuşmanın Uzunluğu ve Kısallığı: Hitabetin uzunluğu veya kısallığı, konunun önemine ve hitap edilen kişilerin durumuna bağlı olarak değişir; her iki durumda da, konuşmanın etkili olmasını sağlamak için gereken özen gösterilmelidir.

²² Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/18-19.

6. Cahiliye Döneminin Hitabet Örneklerinin Belagat ve Dilsel Analizi

6.1. Ebû Hayde (Ebü'l-Haffâd) Eksem b. Sayfî b. Rebâh (ö. 612 m. [?])

Eksem b. Sayfî'nin hutbesi, Arap heyetlerinin Kisrâ'nın huzuruna sunulduğu dönemdeki önemli konuşmalardan biridir. Bu konuşmada Araplar, Kisrâ'nın önünde kendilerini tanıtırken, kavimlerini övgü dolu sözlerle yüceltmişlerdir. Eksem b. Sayfî, bu bağlamda önemli bir yere sahiptir.²³

Eksem b. Sayfî'nin hutbesinde, şu ifadeler yer almaktadır:

"إِنَّ أَفْضَلَ الْأَشْيَاءِ أَعَالِيهَا، وَأَعْلَى الرَّجَالِ مَلُوكُهَا، وَأَفْضَلَ الْمُلُوكِ أَعْمُهَا نَفْعًا، وَخَيْرَ الْأَزْمِنَةِ أَحْصَبُهَا، وَأَفْضَلَ الْخُطْبَاءِ أَصْدَقُهَا، الصِّدْقُ مُنْجَاةٌ، وَالْكَذِبُ مَهْوَاةٌ، وَالشَّرُّ لِنَاجَاةٍ، وَالْحَزْمُ مَرْكَبٌ صَعْبٌ، وَالْعَجْزُ مَرْكَبٌ وَطِيءٌ، أَفَةُ الرَّأْيِ الْهَوَى، وَالْعَجْزُ مِفْتَاحُ الْفَقْرِ، وَخَيْرُ الْأُمُورِ الصَّبْرُ، حُسْنُ الظَّنِّ وَزُطَّةٌ، وَسُوءُ الظَّنِّ عِصْمَةٌ، إِصْلَاحُ فَسَادِ الرَّعِيَّةِ خَيْرٌ مِنْ إِصْلَاحِ فَسَادِ الرَّاعِي، مَنْ فَسَدَتْ بَطَانَتُهُ كَانَ كَالْغَاصِ بِالْمَاءِ، شَرُّ الْبِلَادِ بِلَادٌ لَا أَمِيرَ بَهَا، شَرُّ الْمُلُوكِ مَنْ خَافَهُ الرَّبِيُّ، الْمَرْءُ يَعْجُزُ لَا تَحَالَةَ، أَفْضَلُ الْأَوْلَادِ الرَّبْرَةُ، خَيْرُ الْأَعْوَانِ مَنْ لَمْ يُرَأْ بِالنَّصِيحَةِ، أَحَقُّ الْجُنُودِ بِالنَّصْرِ مَنْ حَسَنَتْ سِرِّيَّتُهُ، يَكْفِيكَ مِنَ الرَّادِّ مَا بَلَغَكَ مِنَ الْمَخَلِّ، حَسْبُكَ مِنْ شَرِّ سَمَاعَةٍ، الصَّمْتُ حُكْمٌ وَقَلِيلٌ فَاعِلُهُ، الْبِلَاغَةُ الْإِجْبَازُ، مَنْ شَدَّدَ نَعْرَهُ، وَمَنْ تَرَاحَى تَأَلَّفَ 24 "

"Varlığın en faziletlisi en yüce olanıdır; insanların en değerlileri hükümdarlarıdır, hükümdarların en değerlileri herkese karşı en faydalı olanlarıdır, zamanların en hayırlısı en verimli olanıdır, hatiplerin (konuşma yapanların) en faziletlisi en doğru sözlüsüdür. Doğruluk kurtuluş sebebidir, yalan ise felakete götürür; kötülüğün temelinde inatçılık (hususette ısrar) vardır, sağduyu ve kararlılık zor (ama sağlam) bir binektir; acziyet yumuşak bir binektir. Sağlıklı görüşün âfeti arzu ve hevestir, (Bir şeyi yapamayacağını söyleyerek) acziyet göstermek fakirliğin kapısını açan anahtardır; işlerin en hayırlısı sabırdır, (Her zaman) hüsn-ü zanda bulunmak çıkmaz ve ikileme girmektir, (bazen) sü-i zanda bulunmak ise koruyucu ve himaye edicidir. Yöneticilerin bozukluklarını ıslah etmektense yönetilenlerin (halkın) bozukluklarını gidermek daha iyidir; maiyyeti kötü olan (yönetici, içtiği) suya dalan bir dalgiç gibidir. Vatanların en kötüsü yöneticisi olmayan vatandır, hükümdarların en kötüsü ise beri" (suçsuz) olanın kendisinden korktuğu hükümdardır; çözüm yok kişi aciz kalır. Evlatların en faziletlisi saygıdeğer, dürüst ve itaatkâr olanlarıdır. (Kişinin) en iyi yardımcıları nasihatle ikiyüzlülük göstermeyip (samimi olanlardır.); orduların zafere en layık olanı niyetleri iyi olanlarıdır. Varmak istediğin yere kadar götüreni azık olarak sana yeter; kötü bir şeyi dinlemen de kötülük olarak sana yeter. Susmak bilgeliktir fakat onu yapan çok azdır, belagat icazda (az sözle çok şey anlatmakta)"dır. Tavizsiz ve aşırı ısrarlı kimse nefret ettirir, tavizkar ve esnek olan kimse ise (etrafındakilere) uyum gösterip sevilir."

Bu hutbe, belagat ve dil açısından önemli örnekler sunmaktadır. Eksem'in kullandığı benzetmeler ve dilsel yapılar, konuşmasının etkinliğini artırmış ve dinleyiciler üzerinde bir iz bırakmıştır. Özellikle hutbesinde kullanılan benzetmeler, liderliğin zorluğunu ve gerektirdiği kararlılığı anlatmak için etkili bir araçtır.²⁵

Belagat Analizi

- a) Teşbih: Bu hitabet türünde, teşbih sanatı örnekleri genellikle doğrudan benzetmelerle değil, daha çok kavramlar arasında karşılaştırmalarla ifade edilir. Öne çıkan bazı cümlelerdeki örnekleri şu şekilde analiz edebiliriz:

"مَنْ فَسَدَتْ بَطَانَتُهُ كَانَ كَالْغَاصِ بِالْمَاءِ" Bu cümlede, bir kişinin çevresinin kötü olması ile suya dalmış bir kişinin durumu arasında bir benzetme yapılmaktadır. "Kötü bir çevreye sahip olmak" ile "su içinde boğulmak"

²³ Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretü hutabi'l-Arab fi usûri'l-Arabiyyeti'z-zâhira* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1430/2009), 1/15.

²⁴ Safvet, *Cemheretü hutabi'l-Arab fi usûri'l-Arabiyyeti'z-zâhira*, 1/21.

²⁵ Samah Muhammad Sameer al-Jubeh, *Nemâzic mine'l-hutab vel-vasâyâ fil-'asril-Câhili Dirâse belagiyye tahliliyye* (el-Halil: el-Halil Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi, 2021-2022), 16-17.

arasında bir ilişki kurularak, bu durumun kişiyi zor duruma soktuğu ifade edilmiştir. Burada "kötü çevre" ile "su" arasında dolaylı bir teşbih bulunmaktadır. "الصَّمْتُ حَكْمٌ وَقَلِيلٌ فَاعْبُدْهُ" "Susmak bir hüküm gibidir" ifadesinde, susmanın otorite veya karar verme yetkisi taşıdığı vurgulanıyor. Burada, susmanın etkinliğinin güçlülüğü ifade ediliyor; dolayısıyla, susmak bir hüküm olarak nitelendirilmiştir.

"Çift Yönlü Benzetmeler: Evet, bu hitabette çift yönlü benzetmeler bulunmaktadır. Örneğin, 'الصِّدْقُ الْمُنْجَاةُ، وَالْكَذِبُ مَهْوَاةٌ' (Doğruluk kurtuluş, yalan ise felakettir) ifadesinde, doğruluğun kurtuluşu simgelemesi ve yalanın ise felaketi simgelemesi arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır. Bu benzetme, her iki durumu birbirine zıt bir şekilde sunarak, doğruluk ve yalan arasındaki farkı çarpıcı bir biçimde ortaya koyar."

"حُشِنُ الظَّنِّ وَرَطَّةٌ، وَسُوءُ الظَّنِّ عِصْمَةٌ" İyi düşünmenin (hüsnü zan) sıkıntı veya tuzak anlamına gelirken, kötü düşünmenin (sui zan) korunma veya kurtuluş anlamında kullanılması, iki tarafı olan bir durumu ifade eder. Cümlelerin iki ucu da bu şekilde özel olarak belirlenmiştir; bu da, belirli bir şeyi belirli bir şekilde sınırlandırmak anlamına gelen 'kısıtlama' yöntemlerinden biridir.²⁶

b) İstiare: "أَفْضَلُ النَّصِيحَةِ نَصِيحَةٌ صَادِقَةٌ" (En iyi öğüt, doğru olandır) Bu ifade, öğütün değerini soyut bir kavram olan doğrulukla ilişkilendirir. Burada, öğütlerin değerinin doğruluğa bağlı olduğu imasıyla, nasihatlerin sadece bilgi değil, aynı zamanda ahlaki bir değeri de temsil ettiği belirtilir.

c) Kinaye: "إِصْلَاحُ فَنَسَادِ الرَّعِيَّةِ خَيْرٌ مِنْ إِصْلَاحِ فَنَسَادِ الرَّاعِي" (Toplumun bozulmasını düzeltmek, yöneticinin bozulmasını düzeltmekten daha hayırlıdır.) Bu ifadede, "râ'iyye" (toplum) ve "ra'î" (yönetici) terimleri arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır. Burada kinaye, doğrudan bozulmanın düzeltme gerekliliği üzerinden kurulur:

1) Mecazi Anlam: Yöneticinin bozulması, toplumun genel sağlığı üzerinde derin bir etki yaratır. Ancak, toplumsal sorunların çözülmesi, sadece yöneticinin düzeltme çabalarından daha öncelikli bir meseledir. Bu, toplumun temel yapısının ve sağlığının daha kritik olduğu anlamına gelir.

2) Dolaylı Anlatım: İyileştirme ve düzeltme bağlamında, "râ'iyye" (toplum) teriminin önce gelmesi, dinleyicilere toplumun refahının yönetimden daha önemli olduğunu ifade eder. Bu, yöneticilerin sorumluluklarını vurgularken, toplumsal düzeltmenin gerekliliğini de öne çıkarır.

Bu ifade, yöneticinin kötü yönetiminin sonuçlarının yanı sıra, toplumun bozulmasının daha öncelikli bir sorun olduğunu ve bu konunun düzeltilmesinin daha hayırlı olduğunu kinayeli bir şekilde belirtmektedir. Bu nedenle, hitabetin derinliğini artıran etkili bir kinaye örneğidir.

d) Tıbak: Cümlelerde karşıt anlamların bulunması durumu, "مُقَابَلَةٌ" (karşıtlık) olarak adlandırılır ve bu, "مُجْمَعُ الْمُتَضَادَّاتِ" (karşıt kavramların bir araya getirilmesi) anlamına gelir.²⁷

Konuşmacı, "الصِّدْقُ الْمُنْجَاةُ، وَالْكَذِبُ مَهْوَاةٌ" (doğruluk kurtuluş, yalan ise helak getirir) şeklinde bir ifade kullanmıştır. Burada, "الصِّدْقُ وَالْكَذِبُ" (doğruluk ve yalan) ile "مُنْجَاةٌ وَمَهْوَاةٌ" (kurtuluş ve helak) arasında bir karşıtlık söz konusudur. Her kelimenin karşıtı olan bir kavram bulunur; böylece kavramlar netleşir. Eğer herkes doğruyu bilmezse ve doğruluğun değerini anlamazsa, karşıt kavramların varlığı anlamını yitirebilir. Bu durumda, değerler kaybolur, güzellik belirsizleşir ve iyi ile kötü arasındaki ayırım ortadan kalkar. Bu durumu anlatan bir şairin sözleri de bunu ifade eder: "ضِدَّانِ لَمَّا اجْتَمَعَا حَسَنًا، وَالصِّدْقُ يُظْهِرُ حَسَنَةً"

²⁶ Abdülmüteâl b. Abdilvehhâb b. Ahmed es-Saîdî, *Bugyetü'l-îzâh li-Telhîsi'l-Miftâh fi 'ulûmi'l-belâga* (Kahire: Mektebetü'l-âdâb, 1419/1999), 2/3.

²⁷ Saîdî, *Bugyetü'l-îzâh li-Telhîsi'l-Miftâh fi 'ulûmi'l-belâga*, 2/363.

"الضِدُّ" (karşıtlar bir araya geldiğinde güzelleşir; karşıtlar birbirinin güzelliğini ortaya çıkarır).

ضِدَانٌ لَمَّا اسْتَجَمَعَا حُسْنًا وَالضِدُّ يُظْهِرُ حُسْنَ الضِدِّ²⁸

"İki zıt bir araya geldiğinde güzellikleri daha belirgin hale gelir.

Çünkü zıtlık, her iki tarafın güzelliğini de ortaya çıkarır."

Dilsel Analizler

a) Sadelik ve Netlik: "وأفضل الأعمال الإحسان" (En iyi amel, iyilik yapmaktır) Bu ifade, kısa ve net bir biçimde en iyi amelin iyilik yapmak olduğunu belirtir. Dilsel açıdan, bu sadelik, hitabenin etkisini artırır ve dinleyicilere doğrudan ve anlaşılır bir mesaj sunar.

b) Erdem ve Zaman Bağlantısı: "وأفضل الزمان زمان الصبر" (En iyi zaman, sabır zamanıdır) Bu ifade, sabır ve zaman arasındaki bağlantıyı dilsel olarak ortaya koyar. Sabır, zamanın en değerli özelliği olarak sunulur, bu da toplumsal süreçlerde sabrın önemini vurgular. Bu dilsel yapı, zamanın erdemlerle nasıl ilişkili olduğunu gösterir.

c) Öznel ve Nesnel Duygular: "وأفضل النصيحة نصيحة صادقة" (En iyi öğüt, doğru olandır)

Bu ifade, öğütlerin doğruluğunu vurgular ve samimiyeti nesnel bir değer olarak sunar. Dilsel olarak, nasihatlerin güvenilirliği ve etkililiği bu öznel-nesnel ilişki üzerinden güçlendirilir.

Müjdeleyici ve Kışkırtıcı Üslup: Hutbenin üslubu, hem öğüt verici hem de ikna edici bir yapıya sahiptir. "أحسن الأعمال إحقاق الحق" (en iyi işler, hakkı yerine getirmektir) ifadesi, dinleyicilere ideal davranış biçimlerini öğretir ve onları bu değerlere yönlendirmektedir. Empatik ve Öğretici Ton: Hutbenin dili, empatik bir üslup taşır ve öğretici bir ton kullanır. Bu, dinleyicilerin değerleri içselleştirmesine ve ahlaki sorumluluklarını yerine getirmesine yardımcı olmaktadır.

d) Cümle Yapıları: "وأحسن الأعمال إحقاق الحق" (En iyi işler, hakikatin gerçekleştirilmesidir) Bu cümle yapısı, "en iyi işler" ile "hakikatin gerçekleştirilmesi" arasındaki ilişkiyi net bir şekilde ortaya koyar. Burada "en iyi işler" ifadesi, toplumda en yüksek değeri taşıyan eylemleri temsil ederken, "hakikatin gerçekleştirilmesi" ise bu eylemlerin somut örneğini sunmaktadır. Cümle yapısı, adaletin ve hakikatin toplum için önemini vurgulamakta ve bu iki kavramın birbiriyle nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir. Böylece, hitabenin dilsel başarısı da bu yapı aracılığıyla belirgin hale gelir.

e) Söz Dizimi ve Yapısı

Hutbe, kısa ve özlü cümlelerle yazılmıştır. Bu yapı, mesajın doğrudan ve anlaşılır bir şekilde iletilmesini sağlamaktadır. "أفضل الملوك من كان أصدقهم" (Kralların en iyisi, en dürüst olanıdır) ifadesinde cümle, belirgin bir özne-yüklem ilişkisi içerir. Burada "أفضل الملوك" (en iyi krallar) özne olarak belirgin bir şekilde ön plandadır. Cümlede, "من كان أصدقهم" (en dürüst olanıdır) ifadesi, yüklem olarak işlev görmekte ve öznenin niteliğini açıklamaktadır.

İsimle başlanan cümleler, genellikle durumu veya özneyi vurgulamak için tercih edilir. Bu tür cümleler, dinleyicinin dikkatini hemen konuya çekme amacı taşır. Diğer yandan, fiille başlanan cümleler, eylemi vurgulamak ve daha dinamik bir ifade sunmak için kullanılır. Fiille başlayan yapılar, eylemin gerçekleştiği durumu daha belirgin hale getirir. f) Kelimelerin Seçimi ve Anlam

Sıfat ve İsimler: Hutbede kullanılan sıfatlar ve isimler, ahlaki ve etik değerleri vurgulamaktadır. "أفضل" (en iyi), "أصدق" (en dürüst), "أكمل" (en mükemmel) gibi sıfatlar, olumlu nitelikleri tanımlamak için

²⁸ 'Alî b. Cubayla el-Akkûk, *Divân*, thk. Zeki Zakir el-'Ânî (Dâru's-Sâ'a, 1390/1971), 97.

kullanılmaktadır. Bu sıfatlar, seçilen özelliklerin üstünlüğünü ifade etmektedir. Zaman ve Eylem ilişkisi: "أفضل الأوقات" (en iyi zamanlar) ifadesi, zamanın kalitesini değerlendirir ve bu zamanların hangi eylemlerle ilişkilendirildiğini belirtmektedir. Örneğin, "أوقات الصبر" (sabır zamanları) ve "أوقات الإصلاح" (iyileşme zamanları), farklı zaman dilimlerinin ahlaki değerlerle ilişkisini ortaya koymaktadır.

6.2. Kureyş ve Huzâ'a'ya Hâşim bin Abdümenâf'ın (ö. m. 524) Tarihi Hitabı

أَيُّهَا النَّاسُ ، نَحْنُ آلُ إِبْرَاهِيمَ ، وَدُرَيْتَةُ إِسْمَاعِيلَ ، وَبَنُو النَّضْرِ بْنِ كِنَانَةَ ، وَبَنُو قُصَيِّ بْنِ كِلَابٍ ، وَأَرْبَابُ مَكَّةَ ، وَسُكَّانُ الْحَرَمِ ، لَنَا ذِرْوَةُ الْحَسَبِ ، وَمَعَادِنُ الْمَجْدِ ، وَلِكُلِّ قَوْمٍ فِي كَلِّ جَلْفٍ يَجِبُ عَلَيْهِ نُصْرَتُهُ ، وَإِجَابَةُ دَعْوَتِهِ ، إِلَّا مَا دَعَا إِلَى عَقَوِّ عَشِيرَتِهِ ، وَقَطْعَ رَحِمٍ . يَا بَنِي قُصَيِّ : أَنْتُمْ كَفَضْتُمْ شَجَرَةَ أَيْهَامَا كَسِيرَ أَوْحَشَ صَاحِبَهُ ، وَالسَّيْفُ لَا يُصَانُ إِلَّا بِغَمْدِهِ ، وَرَامِيَ الْعَشِيرَةَ بِصَيْبِهِ سَهْمُهُ ، وَمَنْ أَحْكَمَهُ اللَّجَاجُ أَخْرَجَهُ إِلَى الْبَغْيِ ²⁹ .

"Ey insanlar! Biz, İbrahim'in ailesi ve İsmail'in soyundan gelenleriz. Biz, Nadr bin Kinane'nin, Kusay bin Kilab'ın oğulları, Mekke'nin sahipleri ve Harem'in sakinleriyiz. Bizim soylu bir geçmişimiz ve şerefli bir mirasımız var. Herkesin, içinde yer aldığı her anlaşmada üzerine düşen yardım etme ve çağrılara cevap verme görevi vardır, ancak bu, kabilesine ihanet etmeye veya akrabalık bağlarını koparmaya yönelik bir çağrı olmamalıdır. Ey Kusay oğulları! Siz, bir ağacın iki dalı gibisiniz; biri kırılırsa, diğeri yalnız kalır ve huzursuz olur. Kılıç, ancak kınıylakorunur ve kabilesine karşı düşmanlık eden, kendi okuna hedef olur. İnatlaşma, insanı sonunda azgınlığa sürükler."

Hâşim bin Abdümenâf, hitabına insanların dikkatini çekmek amacıyla başlar. "أَيُّهَا النَّاسُ" Ey insanlar" ifadesiyle yaptığı seslenişte, dilbilimsel olarak çağrı (nidâ) yapısı kullanılmaktadır. Burada "Ey" sesleniş edatının kullanılmaması, muhataplarına olan yakınlığını ve samimiyetini vurgulamak içindir. Sesleniş edatının kaldırılması, hitap edilen kişilerin konuşan kişiye çok yakın olduğunu ima eden edebi bir yöntemdir.³⁰ Bu da, konuşmanın etkisini artıran bir dilsel strateji olup, toplulukla güçlü bir bağ kurulmasını sağlamaktadır.

Ardından, Hâşim bin Abdümenâf şöyle devam eder:

Biz, İbrahim'in ailesi, İsmail'in soyundan gelenleriz; Nadr bin Kinane'nin, Kusay bin Kilab'ın torunlarıyız. Mekke'nin sahipleri ve Harem'in koruyucularıyız". Bu ifadelerle, dinleyenleri atalarına ve ortak köklerine döndürerek onları bir arada tutan soylu geçmişlerini hatırlatmaktadır. Ayrıca, Harem'in koruyucuları ve Mekke'nin sahipleri oldukları için, bu konunun gerektirdiği sorumlulukları yerine getirmeleri gerektiğine dikkat çekmektedir.

Belagat Yönünden Analiz

a) Başlangıç: Sesleniş (Nidâ)

"أَيُّهَا النَّاسُ" (Ey insanlar) ifadesi, konuşmacının dinleyicilere hitap ettiği ve onların dikkatini çekmek istediği bir ifadedir. Arapça belagatinde, sesleniş (nidâ) araçlarının kullanılması, hitap edilen grubun önemini ve konuşmacının otoritesini vurgulamak için sıklıkla başvurulan bir tekniktir. Burada sesleniş edatının (أَيُّهَا) kullanılması, dinleyicilerle doğrudan ve kişisel bir ilişki kurma çabasını gösterir.

b) Köklerin ve Soyun Vurgulanması

"نَحْنُ آلُ إِبْرَاهِيمَ ، وَدُرَيْتَةُ إِسْمَاعِيلَ" (Biz, İbrahim'in ailesiyiz ve İsmail'in soyundan gelenleriz) ifadesi,

²⁹ Safvet, *Cemheretü hutabi'l-Arab fi usûri'l-Arabiyyeti'z-zâhira*, 1/273-272.

³⁰ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye üsûsühâ ve 'ulûmühâ ve fûnûnühâ ve suverun min tatbikâtihâ bi-heykelin cedîdin min tarîfin ve telîd* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1434/2013), 1/ 242.

konuşmanın temelinde soyluluk ve köken vurgusu yapar. Arap belagatinde, soyluluk ve kökenler üzerinden yapılan övgüler, toplumsal prestiji artırır ve dinleyicilerin kendilerini daha bağlı hissetmelerini sağlar. Bu ifade, konuşmacının, kendi meşruiyetini ve otoritesini, köklü bir geçmişle desteklediğini göstermektedir.

c) Soyut ve Somut Kavramların Karşılaştırması

"ذُرُوءُ" ifadesinde "لنا ذُرُوءُ الْحَسْبِ، وَمَعْدِنُ الْمَجْدِ" (Bizim soylu bir geçmişimiz ve şerefli bir mirasımız var), ifadesinde "ذُرُوءُ" kavramları karşılaştırılarak kullanılmıştır. Bu türden belagat araçları, bir şeyin yüksekliğini ve değerini anlatmak için sıklıkla kullanılır. Arapça belagatte, bu tür karşılaştırmalar bir nesnenin ya da kavramın üstünlüğünü ifade etmek için etkili bir yoldur.

d) Seci Kullanımı

"فَطَعُ" ve "رَحِمَ" kelimelerinin uyaklı kullanımı bir estetik ve ritmik kalite yaratır. Arap belagatinde seci (uyak), metnin akıcılığını artırır ve dinleyicilerin metni daha iyi hatırlamalarını sağlar. Burada seci, hem estetik bir değer katar hem de fikirlerin daha etkili bir şekilde ifade edilmesini sağlar.

Dilsel Analiz

a) Soyut ve Somut Kavramların İfade Edilmesi

"ذُرُوءُ إِسْمَاعِيلَ" (İsmail'in soyundan gelenler) ve "أَلُ إِبْرَاهِيمَ" (İbrahim'in ailesi), "نَحْنُ أَلُ إِبْرَاهِيمَ، وَذُرُوءُ إِسْمَاعِيلَ" ifadeleri, soyut bir kavramı somut bir şekilde ifade eder. Bu tür ifadeler, dinleyicilere kökenlerin önemini ve toplumsal bağları vurgular.

b) Bağlantılılık ve Karşılıklı Bir İlişki

"السيفُ لا يُصَانُ إِلَّا بِغَدَدِهِ" Kılıç (السيفُ) ve Kın (غَدَدِهِ) arasındaki ilişki bağlantılılık olarak tanımlanabilir. Kılıç ve kın arasında doğrudan bir bağımlılık bulunur; bu iki öge bir arada varlıklarını sürdürebilir. Kılıcın işlevsel olması için kına ihtiyaç vardır, aynı şekilde kın da yalnızca kılıçla anlam bulur. Bu nedenle, iki öge arasındaki ilişki bağlantılı bir ilişkidir. Karşılıklı bağımlılık burada bağlantılılık kavramını genişletmektedir. Kılıç ve kın, birbirlerinin varlığını sürdürmelerini sağlarlar. Kılıç, işlevsel olmak için kına ihtiyaç duyar ve kın da kılıcın varlığı olmadan anlamlı değildir. Bu karşılıklı bağımlılık ve tamamlama ilişkisinin vurgu noktası, her iki ögenin birbirine ihtiyaç duymasıdır.

"Kılıç" ve "kın" arasındaki ilişki, birbirine bağlı ve tamamlayıcı bir biçimde ritmik bir akış oluşturur. Bu, bir yandan kılıcın kesici özelliği ve kının koruma özelliği ile birleşerek, anlamın kuvvetli bir şekilde aktarılmasına yardımcı olur.

c) Anlam ve İkna Edicilik

"الْبَغْيُ" (azgınlık) ve "اللَّجَاجُ" (inatlaşma), "وَمَنْ أَحْكَمَهُ اللَّجَاجُ أَخْرَجَهُ إِلَى الْبَغْيِ" ifadeleri, dinleyicilere inatçılığın olumsuz sonuçlarını etkili bir şekilde gösterir. Bu, metnin anlam derinliğini artırır ve ikna edici gücünü güçlendirir.

6.3. "Ebu Talib'in Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Hatice ile Evliliği Esnasında Okuduğu Hutbe"

الحمد لله الذي جعلنا من ذُرُوءِ إِبْرَاهِيمَ، وَذُرُوءِ إِسْمَاعِيلَ، وَجَعَلَ لَنَا بَلَدًا حَرَامًا، وَبَيْتًا مَحْجُوجًا، وَجَعَلْنَا الْحَكَامَ عَلَى النَّاسِ. ثُمَّ إِنَّ مُحَمَّدًا بِنَ عَبْدِ اللَّهِ مِنْ لَأ يُورَثُنْ بِهِ فَتَى مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا رَجَحَ عَلَيْهِ بَرًّا وَفَضْلًا وَكِرْمًا وَعَقْلًا، وَإِنْ كَانَ فِي الْمَالِ قَلْبٌ، فَإِنَّ الْمَالَ ظَلٌّ زَائِلٌ، وَعِبَارَةٌ مُسْتَرْجَعَةٌ، وَهِيَ فِي خَدِيجَةَ بِنْتِ خُوَيْلِدٍ رَغْبَةً، وَهِيَ فِيهِ مِثْلُ ذَلِكَ، وَمَا أَحْبَبْتُمْ مِنَ الصَّدَاقِ فَعَلَيْ.

"Hamd olsun Allah'a ki, bizi İbrahim'in neslinden, İsmail'in soyundan kıldı. Bize kutsal bir belde ve kutsal bir ev nasip etti. Bizi insanlara hükmetme yetkisi verdi. Ardından, Muhammed b. Abdullah hakkında söylemek gerekirse, Kureyş'teki hiçbir genç onunla karşılaştırıldığında onun kadar fazilet, iyilik, cömertlik ve akıl sahibi olarak değerlendirilmez. Malı az olabilir; ancak mal geçici bir gölgedir ve ödünç alınmış bir eşyadır. O, Hatice bint Huveylid'i istemekte ve o da ona aynı şekilde ilgi duymaktadır. Size ne kadar bir mehir uygun görürseniz, onu vermek benim üzerimdedir."

"Sonra Muhammed b. Abdullah" ifadesi, bu kişinin tanıdığı ve soyunu iyi bildiği bir kişiyi işaret eder. Bu kişi, ardından övülen nitelikleriyle tanıtılır ve Kureyş'teki tüm gençlerle kıyaslanarak onlardan üstün olduğu vurgulanır. Bu yaklaşım, onunla ilgilenme arzusunu pekiştirir ve cevabın hızlı bir şekilde verilmesini teşvik eder. "Ve onun Hatice bint Huveylid'e karşı bir ilgisi var" ifadesi, nazik bir üslup ve zarif bir ifade ile onurun ve erdemini korunduğunu gösterir. "Ve onun da ona karşı aynı şekilde bir ilgisi var" ifadesi ise karşılıklı bir kabul ve ilginin varlığını işaret eder, bu da olası tereddütleri ortadan kaldırır.

Belagat Yönünden Analiz

a) Taksim: "الحمدُ لله الذي جعلنا من ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ، وَذُرِّيَّةِ إِسْمَاعِيلَ" ifadesinde, taksim sanatı kullanılarak, İbrahim ve İsmail'in soyundan olma durumu iki ayrı bölümde ele alınır. Bu bölünme, her iki soydan olmanın önemini vurgular.

b) İkilik: "وجعل لنا بلدًا حرامًا، وبيئًا محجوجًا" (Bize kutsal bir ülke ve kutsal bir ev verdi) ifadesindeki iki benzer kavram—kutsal toprak (بلدًا حرامًا) ve kutsal ev (بيئًا محجوجًا)—birlikte sunularak Arapların sahip olduğu yüceliği vurgular. Bu yapı, her iki kavramın da kutsallığını öne çıkararak Arap toplumunun manevi değerlerine atıfta bulunur. Kutsal toprak, güven ve barışın simgesi olarak görülürken, kutsal ev ise ibadetin merkezi ve toplumsal birliğin sembolü olarak önem taşır. Böylece, bu iki kavram arasındaki ilişki, Arapların manevi ve sosyal yapısındaki derinliği yansıtır. İfadesindeki benzer kavram (kutsal toprak ve kutsal ev), karşılaştırılarak Arapların sahip olduğu yüceliği vurgular. Bu sanat, benzer özelliklere sahip iki kavramın birlikte sunulmasını içerir.

c) Ta'riz ve Kinaye: "وإن كان في المالِ قَلْبٌ، فَإِنَّ الْمَالَ ظِلٌّ زَائِلٌ" ifadesinde, malın geçici ve önemsiz olduğuna dolaylı bir şekilde işaret edilir. Kinaye ve ta'riz kullanımı, malın gerçek değerini küçümseyerek başka değerlere işaret eder.

d) İstihsan: "مُحَمَّدًا بَنَ عَبْدِ اللَّهِ مِنْ لَا يُورَثُ بِهِ فُقَى مِنْ قَرِيشٍ" ifadesinde, Peygamber'in üstünlüğü ve güzelliği öne çıkarılır. İstihsan, güzellik ve değer kavramlarını vurgulamak için kullanılır.

Dilsel Analiz:

a) Söz Dizimi: "الحمدُ لله": Burada "الحمدُ" (şükür) isim olarak, "الله" (Allah'a) ise ilgeci tamlama olarak kullanılır. Bu yapı, metne övgü ve teşekkürle başlamak için güçlü bir açılış sağlar.

"الذي جعلنا من ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ، وَذُرِّيَّةِ إِسْمَاعِيلَ": Bu cümlede, "الذي" (o ki) bağlacının ardından gelen "جعلنا" (bizi yaptı) fiili, niteliklerin açıklanmasına yönlendirir. "ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ" ve "ذُرِّيَّةِ إِسْمَاعِيلَ" tamlamaları ise geçmiş ataları vurgular ve bu soyun önemini belirtir.

b) Vurgu ve Yükleme: "مِنْ لَا يُورَثُ بِهِ" Burada "من لا يُورَثُ به" (ölçülemez) ifadesi, Peygamber'in diğerlerinden üstün olduğunu vurgular. Bu yapıda "يُورَثُ" (ölçülmek) fiilinin edilgen biçimi, üstünlüğün nesnel bir değer biçimi ile ölçülemeyeceğini belirtir.

c) Genişletme ve Daraltma: "وإن كان في المالِ قَلْبٌ، فَإِنَّ الْمَالَ ظِلٌّ زَائِلٌ": Burada "وإن كان" (her ne kadar) ile başlayan

genişletme, malın miktarının az olduğunu belirtir. "فِي الْمَالِ" (mal, çünkü) ifadesi ise malın geçici olduğunu vurgulayan bir genelleme sağlar. "ظلّ زائل" (geçici bir gölge) ifadesi, malın geçici doğasını tasvir eder ve bu şekilde malın kalıcılığını sorgular.

6.4. Kus b. Sâide b. Amr el-İyâdî (ö. 600 m.)

أَيُّهَا النَّاسُ! اسْمَعُوا وَعُوا، وَإِذَا وَعَيْتُمْ شَيْئًا فَانْتَفِعُوا. إِنَّهُ مِنْ عَائِنِ مَاتٍ، وَمَنْ مَاتَ فَاتٍ، وَكُلُّ مَا هُوَ آتٍ آتٍ. عَطَّرَ وَنَبَاتٍ، وَأُزْرَاقٌ وَأَقْوَاتٌ، وَأَبَاءٌ، وَأُمَّهَاتٌ، وَأَحْيَاءٌ وَأَمْوَاتٌ، جَمْعٌ وَأَشْتَاتٌ، وَأَبَاتٌ بَعْدَ آيَاتٍ. إِنَّ فِي السَّمَاءِ لَحَبِيرًا، وَ إِنَّ فِي الْأَرْضِ لَعَجَبًا: لَيْلٌ دَاجٍ، وَسَمَاءٌ ذَاتُ أَبْرَاجٍ، وَأَرْضٌ ذَاتُ فِجَاجٍ، وَبِحَارٌ ذَاتُ أَمْوَاجٍ. مَا لِي أَرَى النَّاسَ يَذْهَبُونَ وَلَا يَرْجِعُونَ، أَرْضُوا بِالْمَقَامِ فَأَقَامُوا، أَمْ تَرَجُّوا هُنَاكَ فَتَنَامُوا أَقْسَمَ فُصٌّ قَسَمًا حَقًّا، لَا خَائِنًا فِيهِ وَلَا أَيْمًا: إِنَّ اللَّهَ دِينًا هُوَ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ دِينِكُمْ الَّذِي أَنْتُمْ عَلَيْهِ، وَنَبِيًّا قَدْ خَانَ حَبِيئَهُ، وَ أَصْلَكُمْ أَوَانُهُ وَأَذْرَكَكُمْ إِبَانَهُ: فَطُوبَى لِمَنْ أَدْرَكَهُ قَامَرٌ بِهِ، وَهَدَاهُ، وَوَيْلٌ لِمَنْ خَالَفَهُ وَعَصَاهُ تَمَّ قَالَ: نَبِيًّا لِأَرْبَابِ الْعَقَلَةِ، وَالْأُمَمِ الْحَالِيَةِ، وَالْقُرُونِ الْمَاضِيَةِ. يَا مَعْشَرَ إِيَادٍ: أَيْنَ الْأَبَاءُ وَالْأَجْدَادُ، وَأَيْنَ الْمَرِيضُ وَالْعَوَاذُ وَأَيْنَ الْفِرَاعِنَةُ السِّدَادُ، أَيْنَ مَنْ بَنَى وَشَيَّدَ، وَرَخَّرَفَ وَنَجَّدَ، أَيْنَ الْمَالُ وَالْوَلَدُ، أَيْنَ مَنْ بَغَى وَطَعَى، وَجَمَعَ فَأَوْعَى، وَقَالَ أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى. أَلَمْ يَكُونُوا أَكْثَرَ مِنْكُمْ أَمْوَالًا، وَأَطْوَلَ مِنْكُمْ أَجَالًا، طَحْنَهُمُ النَّارَ بِكَلْكَلِهِ، وَمَرَّفَهُمْ بِطَوْلِهِ، قَبْلَ عِظَامِهِمْ بَالِيَةً، وَبَيَّوَّهُمْ خَالِيَةً، عَمَرْتُمَا الذَّنَابَ الْعَاوِيَةَ. كَلَّا بَلْ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْمَعْبُودُ، لَيْسَ بِوَالِدٍ وَلَا مَوْلُودٌ³¹

“Ey insanlar! Beni iyi dinleyin ve anlayın. Anladığınız şeylerden de faydalanın. Şunu iyi bilin ki; yaşayan ölür, ölen gömülür, gelecek olan her şey de görülür. Yağan yağmurlar ve biten otlar, rızıklar ve azıklar, babalar ve analar, diriler ve ölümler, toplular ve dağınmalar; ayet üstüne ayettir bunlar. Vahiy bilgisi gökten gelen haberlerdir. Karanlık gece, burçlarla dolu gökyüzü, vadilerle yarılmış yeryüzü ve dalgalarla coşan denizler; yerdeki ibretlerdir. Bana ne oluyor! İnsanların gittiğini fakat dönmediğini görüyorum. Bunlar, gittikleri yerlerden çok mu memnunlar da orada duruyorlar? Yoksa terk mi edildiler de uyuyorlar? Kuss ne haince ne günahkârca ama dosdoğruca yemin eder ki; Allah katında; Ona şu inandığımız dininizden çok daha sevimli olan bir din var. Ve bir de gönderilme vakti çok yaklaşmış bir peygamber var. O peygamberin gelme zamanı sizi gölgeledi, devri de kucakladı. Ne mutlu onu anlayan ve ona iman edene. Yazıklar olsun ona karşı gelen ve ona isyan edene. Yine yazıklar olsun gafillere, bomboş ümmetlere ve geçmiş toplumlara. Ey İyad topluluğu! Hani şimdi nerede o dedeler ve babalar, ziyaretçileriyle beraber hastalar, o zalim firavunlar, binalar yapanlar ve kuleler dikenler, eoterini süsleyip döşeyenler. Hani nerede mallar ve oğullar, zalimler ve azgınlar, servetler toplayıp yığanlar ve “ben sizin en büyük rabbiniz değil miyim?” diye bağırırlar. Onlar malca sizden daha zengin değil miydi? Onların ömürleri sizden daha uzun değil miydi? Toprak onları değirmeninde öğüttü, güçlerini dağıttı. İşte onların çürümüş kemikleri, içlerinde uluyan kurtların yaşadığı bomboş kalmış evcikleri. Sakın ha! Şunu iyi bilin ki, O Allah tek mabuttur ve O, ne doğurmuş ne de doğmuştur.”

Belagat Yönünden Analizi

a) Söz Dizimi ve Yapı: "أَيُّهَا النَّاسُ، اسْمَعُوا وَعُوا:" (Ey insanlar) hitap ifadesi, dinleyicileri doğrudan ve dikkatlice dinlemeye çağırır. Bu ifade, dikkat çekici ve etkileyici bir giriş sağlar. "اسْمَعُوا وَعُوا" (Dinleyin ve anlayın) emri, iki paralel fiil kullanarak hem dinlemeyi hem de anlamayı vurgulamaktadır.

b) Genişletme ve Daraltma: "مَنْ مَاتَ فَاتٍ، وَمَنْ عَائِنِ مَاتٍ،": Bu ifade, hayatın ve ölümün kaçınılmaz gerçeklerini basit bir şekilde açıklar. "مَنْ مَاتَ فَاتٍ" (Kim yaşarsa ölür) ve "مَنْ عَائِنِ مَاتَ" (Kim ölürse mazide kalır) yapıları, hayatın geçiciliğini ve ölümün kesinliğini vurgulamaktadır.

c) Metafor ve Benzetme: "اللَّيْلُ دَاجٍ، وَالنَّهَارُ سَاجٍ:" (Gece karanlık) ve "النَّهَارُ سَاجٍ" (Gündüz aydınlık) ifadeleri, gece ve gündüzün niteliklerini betimlerken kullanılan metaforik bir dildir. Bu ifadeler, doğal

³¹ Safvet, Cemheretü hutabi'l-Arab fi usûri'l-Arabiyyeti'z-zâhira,1/35.

döngülerin ve zamanın geçişinin tasvirinde güçlü bir belagat sağlar.

"أَرْضٌ دَاتٌ فِجَاجٌ" (Geçitlerle dolu yeryüzü) ve "سَمَاءٌ دَاتٌ أُنْبَاجٌ" (Yıldızlarla dolu gökyüzü) ifadeleri, kozmosun düzenini ve doğanın çeşitliliğini anlatan betimlemelerdir.

d) Edebi Sanatlar: Dizelerdeki edebi sanatlar, metnin anlamını ve estetik değerini artırmak amacıyla kullanılan çeşitli teknikleri içermektedir.

İlk olarak, "مَطَرٌ وَنَبَاتٌ وَأُزْرَاقٌ وَأَقْوَاتٌ" (Yağmur, bitkiler, rızıklar ve yiyecekler) ifadesindeki "و" (ve) bağlacının tekrarı, bir anafarik yapı oluşturur. Bu yapı, yaşamın sürdürülebilirliğini sağlayan temel unsurları bir araya getirerek, bu unsurların birbirleriyle olan ilişkisini vurgular. Bu bağlamda, unsurların doğal döngüsü ve birlikteliği, okurun zihninde daha güçlü bir imge oluşturur.

İkinci olarak, "وَسُفُنٌ مَرْتُوعٌ" (Yükseltilmiş tavan) ifadesi, bir metafor olarak işlev görmektedir. Yükseltilmiş tavan, mekânın sağlamlığını ve düzenini betimlerken, aynı zamanda fiziksel ve sembolik bir güven duygusu yaratır. Bu ifade, toplumsal düzenin ve huzurun simgesi olarak da değerlendirilebilir. Mekânın sağlam yapısı, güvenli bir ortamı temsil eder ve bireyler arasındaki sosyal ilişkilerin istikrarını ima eder.

Dilsel Analiz

a) Söz Dizimi: Söz dizimi, cümlelerdeki öğelerin yapısını ve birbirleriyle olan ilişkilerini inceler. Bu bağlamda, "مَنْ عَاشَ مَاتَ" Her yaşayan ölür cümlesi, "مَنْ" (kim) zamiri ile başlamaktadır. Bu yapı, özneyüklem ilişkisini net bir şekilde ortaya koyar. "مَنْ" zamiri, cümlede özne rolünü üstlenirken, "مَاتَ" (ölür) fiili yüklem işlevi görmektedir. Bu cümle, yaşamın geçiciliğini vurgulayan basit ama derin bir anlam taşır.

Bir diğer örnek ise "وَكُلُّ مَا هُوَ آتٍ آتٌ" "Gerçekleşmesi muhakkak olan her şey meydana gelecektir." ifadesidir. Bu cümlede "كُلُّ مَا" (her şey) ifadesi özne olarak kullanılmakta, "آتٍ" (gelecek) sıfatı ise nitelendirme işlevi görmektedir. Bu yapı, gelecekteki her şeyin kaçınılmaz olduğunu belirten bir genelleme yapar ve süreklilik fikrini ifade eder.

Bu iki örnek, söz diziminin ve cümle yapılarının anlam üzerindeki etkisini göstermektedir. Cümle içindeki öğelerin sıralanışı, bağlayıcı unsurların kullanımı ve nitelendirme, anlamı artıran unsurlardır.

b) Ritim ve Ses Özellikleri: "وَأَرْضٌ دَاتٌ فِجَاجٌ", "وَسَمَاءٌ دَاتٌ أُنْبَاجٌ": Bu iki ifade arasındaki ses uyumu, metne ritmik bir akış kazandırır. Özellikle "دَاتٌ" (sahip) sözcüğünün tekrarı, ses uyumunu ve ritmi destekler.

c) Vurgu ve Yükleme: "إِنَّ فِي السَّمَاءِ لَحَبِيرًا، وَإِنَّ فِي الْأَرْضِ لَعَبِيرًا": Bu yapı, gökyüzünde haberler ve yeryüzünde ibretler bulunduğunu vurgular. "إِنَّ" (şüphesiz) ile başlayan bu cümle, kesinlik ve vurgulama sağlar. "حَبِيرًا" (haber) ve "عَبِيرًا" (ibret) terimleri, gökyüzü ve yeryüzündeki gerçekleri temsil eder.

Kus b. Sâide hitabını bu şiiriyle noktalamaktadır.

فِي الدَّاهِبِينَ الْأُولِينَ مِنَ الْعُرُونَ لَنَا بَصَائِرُ
لَمَّا رَأَيْتُ مَوَارِدًا لِلْمَوْتِ لَيْسَ لَهَا مَصَادِرُ
وَرَأَيْتُ قَوْمِي نَحْوَهَا يَمْضِي الْأَصَاغِرُ وَالْأَكْبَارُ
لَا يَرْجِعُ الْمَاضِي إِلَيَّ وَلَا مِنَ الْبَاقِينَ غَائِبُ

أَيْقَنْتُ أَنِّي لَا مَحَالَةَ حَيْثُ صَارَ الْقَوْمُ صَائِرًا³²

"Önceki geçen toplumlarda bizim için ibretler var.

Henüz görmedim dönüşünü, ölüme giden yol çok dar.

Görüyorum kavmim küçüğüyle büyüğüyle o tarafa gidiyor naçar.

Gidenler bana geri dönmüyor ve baki olmuyor kalanlar.

Anladım ki, bir toplumun başına geleceklere mani bir güç mü var?"

Kus b. Sâide'nin " في الذاهبين الأولي ن من القرون لنا بصائر" "Önceki geçen toplumlarda bizim için ibretler var."

şeklindeki ifadesinde, cümle yapısındaki vurgu nedeniyle haber mübteda'dan önce getirilmiştir. Burada "gidenlerde" ibaresi, kafiye ve ritim için öne alınmış bir haberdir, "ibretler" ise mübteda olarak sona bırakılmıştır. Aynı şekilde, "لنا bizim için" ifadesi de mübteda olan "بصائر-ibretler" kelimesi için ek bir haber olarak değerlendirilebilir. Bu cümle, "bizim için ibretler vardır" ya da "gidenlerin içinde ibretler mevcuttur" şeklinde iki farklı biçimde anlamlandırılabilir ve her iki yapı da doğru ve tutarlıdır.

Bununla birlikte, "من القرون ilk nesiller" ifadesindeki "من (den)" edatı, bu gidenlerin ilk nesillerin tamamını kapsadığını belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Buradaki "من" edatı, açıklayıcıdır ve ilk nesillerin hepsini işaret eder. Edatı kısmi anlamda kullanmak ise yanlış olur, çünkü bu, önceki nesillerden bazılarının hala var olduğu sonucunu doğurur ki bu ifade bağlamında uygun değildir.

"بصائر" 'İbretler' kelimesinde, 'الصاد sad' harfinin yumuşak bir dokunuşu ve açıklık hissi vardır. Bu harf, genellikle içinde bulunduğu kelimelere açıklık katmaktadır. Örneğin, 'صبح وصاحب وقصاص, 'sabâh', 'sahip', 'kısas' gibi kelimelerde, her biri açıklığı ve belirginliği temsil eder: 'kısas'ta adaletin ve hakkın belirginliği, 'sahip'te sadakatin ve samimiyetin açıkça ortaya çıkışı, 'sabâh'ta ise varlıkların ve olayların aydınlanması, netleşmesi anlamında kullanılır.

وَرَأَيْتُ قَوْمِي نُحْوَهَا تَمْضِي الْأَصَاغِرُ وَالْأَكْبَارُ

'Görüyorum kavmim küçüğüyle büyüğüyle o tarafa gidiyor. ifadesiyle ölüm, her yaş grubunu peşine takan bir güç olarak İstiâre-i Mekniyye mecaz anlamda kullanılmıştır. Burada الأصغر والكبير büyüklükler ve küçükler arasında bir tezat vardır ve bu zıtlık, ölümün toplumun her kesimini kapsadığını sembolize eder.

Bir sonraki beyitte, يَبْقَى مِنَ الْبَاقِينَ غَابِرًا, 'Gidenler bana geri dönmüyor ve baki olmuyor kalanlar. İnsan gibi canlı bir varlığa benzetilmiş ve onun geri dönmesi mümkün olmayan bir varlık olduğu ima edilmiştir. Bu da örtük bir İstiâre-i Mekniyye vardır.

Son beyitte ise, Kus b. Sâide'nin ölümün kaçınılmazlığına olan kesin inancına işaret edilmiştir. لَمَّا حَيْثُ صَارَ الْقَوْمُ صَائِرًا أَيْقَنْتُ أَنِّي لَا مَحَالَةَ 'Kaçınılmaz olarak gidecektir' ifadesinde, 'kaçınılmaz' kelimesi öne alınmış, böylece şairin ölümün zorunluluğuna olan kinaye vardır. İnanç pekiştirilmiştir. Bu yapı, ölümün insanlar için kaçınılmaz bir son olduğunu vurgulamaktadır."

"Beyitte geçen أكابر وأصغر، وموارد، ومصادر، وبصائر، 'ibretler', 'kaynaklar', 'menşeler', 'küçükler' ve 'büyükler' gibi kelimeler, çoğul kalıbı olan *şîgat muntahâ'l-cumû'* ile gelmiş ve bu kalıp, çokluğu ifade etmektedir. Bu bağlam, ölümün pek çok kişiyi ardında bırakıp götürdüğü ve onların dünyayı boş ellerle terk ettiklerini hatırlatmak için uygun bir anlam taşımaktadır.

³² Safvet, *Cemheretü hutabi'l-Arab fi usûri'l-Arabiyyeti'z-zâhira*,1/35.

Kus b. Sâide'nin şüursel beyitleri, ölüm hakkında verdiği hutbede yer alan fikirlerin bir özetini sunmaktadır. Bu beyitler, onun hem edebi ustalığını hem de hatiplik yeteneğini vurgulamaktadır İbn Sâide, hem bir şair hem de bir nesir yazarı olarak kelimelerle ustaca oynamış ve bu yolla ölümle ilgili anlamları güçlendirmiştir.

Kus bin Sâide'nin düşünceleri, Me'mûn el-Hârisî'nin önceki hutbesinde dile getirdiği fikirlerle benzerlik taşımaktadır. Her ikisi de insanları Allah'a yönelmeye ve O'nun birliğine teslim olmaya davet ederler. Her iki hatip de bu hakikatlere, dünya ve gökyüzündeki varlıkları gözlemleyerek, düşünerek ve üzerinde tefekkür ederek ulaşmayı öğütler. Göklerde düzenli bir sistemde hareket eden yıldızlar ve gezegenler gibi her şeyin bir düzenleyicisi ve yaratıcısı olduğunu vurgulamaktadırlar. Ayrıca, her iki hatip de ölümden ve geri dönüşü olmayan bu yolculuktan bahsederler; bu noktada inandırıcı ve açık bir üslup kullanarak, bu dünyanın faniliğine dair ikna edici deliller sunmaktadırlar. Bu tür bir anlatım tarzı, davet ve öğüt vermede etkili yollardan biridir. Benzer bir yaklaşım, Kur'an-ı Kerim'de de sıkça görülmektedir. Nitekim Allah Teâlâ, şu ayetlerinde de benzer bir anlatım tarzına yer vermiştir: *'Onlar deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmış? Göğe bakmıyorlar mı, nasıl yükseltilmiş? Dağlara bakmıyorlar mı, nasıl dikilmiş? Ve yere bakmıyorlar mı, nasıl yayılmış?'*³³ Bu ayetlerde Allah, yaratıklar arasında özellikle deveye dikkat çekmekte ve onun yaratılışının gökyüzü, dağlar ve yeryüzünün nasıl yaratıldığından önce düşünülmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu tür gözlem ve tefekkür, insanı Allah'ın sonsuz kudreti ve sanatına olan saf bir imana yönlendirmektedir."

Sonuç

Câhiliye Dönemi hitabeti, Arap toplumunun sosyal ve siyasi yapısında belirleyici bir rol oynamış; bu dönemde hitabetin dilsel ve belagat yönleri, toplumsal etkileşimlerin ve kabileler arası ilişkilerin dinamiklerini kapsamlı bir şekilde şekillendirmiştir. Bu çalışma, hitabetin yalnızca bir ifade biçimi olmanın ötesinde, toplumsal hiyerarşilerin inşasında, sosyal normların pekiştirilmesinde ve siyasi gücün elde edilmesinde kritik bir araç olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Hitabetin etkisini artıran belagat sanatları, özellikle teşbih, istiare ve kinaye gibi unsurlar, dinleyiciler üzerindeki etkisini pekiştirmiş ve dönemin önde gelen hatipleri bu sanatsal araçları ustalıkla kullanarak derin bir iz bırakmıştır. Kabile liderlerinin hitabet yetenekleri, onların güç kazanımlarında ve toplumsal ilişkilerdeki konumlarının sağlamlaştırılmasında hayati bir faktör olmuştur.

Tâhâ Hüseyin'in Cahiliye dönemi hitabetine dair eleştirileri, dönemin edebi ve kültürel üretimi üzerine yapılan daha geniş tartışmalarla çalışmaktadır. Bu bağlamda, sözlü geleneğin ve hitabet sanatının varlığını sorgulamak, bu dönemin kültürel mirasını ve toplumsal dinamiklerini yeterince değerlendirmemek anlamına gelmektedir. Araçların bu dönemde hitabet alanında gösterdiği ustalık, yalnızca doğal bir yetenek değil, aynı zamanda kapsamlı bir eğitim ve deneyim sürecinin sonucudur.

Câhiliye Dönemi hitabeti, Arap toplumunun kültürel ve entelektüel tarihine önemli bir katkı sunmakta, toplumsal ve siyasi güç dinamiklerinin inşasında ve sürdürülmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu dönem, İslam öncesi dönemin sosyal, siyasi ve kültürel dinamiklerini anlamak açısından kritik bir aşamadır. Hitabetin bu bağlamda oynadığı rol, sadece tarihi bir araştırma konusu değil, aynı zamanda günümüz Arap kültürünün ve hitabet geleneğinin temellerini oluşturan bir

³³ Gâşîye 88/17-20.

olgudur.

Bu çalışmanın sınırlamaları arasında, döneme ait sözlü geleneklerin yazılı belgelerle desteklenmemesi, araştırmanın belirli bir alanda derinleşmesini zorlaştırmıştır. Gelecek araştırmalar, bu dönemdeki hitabetin daha kapsamlı bir şekilde ele alınması için sözlü geleneğin titizlikle incelenmesini önermektedir. Câhiliye dönemi hitabetinin incelenmesi, hem Arapların geçmişini anlamak hem de İslam kültürünün kökenlerini keşfetmek açısından elzem bir gerekliliktir.

Sonuç olarak, bu çalışma, Câhiliye Dönemi hitabetinin sosyal ve siyasi gücün dinamiklerini şekillendirmedeki rolünü gözler önüne sererek, Arap kültüründeki bu önemli gelenek üzerine yapılan araştırmalara zemin hazırlamayı hedeflemekte; dolayısıyla, Arap edebiyatının derinliklerine ışık tutarak bu alandaki bilgi birikimini zenginleştirmektedir.

Kaynakça

- Akkûk, 'Alî b. Cubayla. *Dîvân*. thk. Zeki Zakir el- 'Ânî. Dâru's-Sâ'a, 1390/1971.
- Bağdâdî, Abdülkâdir. *Hizânetü'l-Edeb*. nşr. Abdüsselâm M. Hârûn. Kahire: 1399/1979.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. nşr. Abdüsselâm M. Hârûn. Kahire: 1367-1369/1948-1950.
- Dayf, Ahmed Şevkî. *el-Fen ve mezâhibühû fi'ş-şî'ri'l-'Arabî*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1379/1960.
- Dayf, Ahmed Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. Kahire: Daru'l-Me'arif, ts.
- Faysal, Abdulaziz b. Muhammed. *el-Edebü'l-'Arabî ve târîhuhû*. Riyad: Mata'biu Câmi'ati'l-İmam, 1403/1983.
- Hamevî, Yâkût b. Abdullah. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: 1376/1957.
- Hindavi, Hüseyin Ali. *Eşkâlü hitâbi'n-nesri'l-fennî fi'l-asri'l-Cahilî*. Mısır: 1430/2019.
- Hüseyin, Tâhâ. *Fi'l-edebi'l-Câhilî*. Kahire: 1397/1977.
- İbn Hişâm, Muhammed b. Abdilmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. nşr. Mustafa es Sakka. Beyrut: 1390/1971.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *eş-Şî'r ve'ş-şu'arâ*. nşr. Ahmed M. Şâkir. Kahire: 1364/1945.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414/1994.
- İmruülkays b. Hucr. *Dîvân*. nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Daru'l-Me'arif, 1383/1964.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *el-Belâgatü'l-'Arabiyye üsüsühâ ve 'ulûmühâ ve fînühâ ve suverun min tatbîkâtihâ bi-heykelin cedîdin min tarîfin ve telîd*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1434/2013.
- Muhammed Abdülganî Hasan. *el-Huteb ve'l- mevâiz*. Daru'l-Me'arif, 1374/1955.
- Muhammed, İsmail Ali. *Fennü'l-hitâbe ve mehârâtü'l-hatîb*. Kahire: 1437/2016.
- Muvaffî, Muhammed Abdülaziz. *Kıraatün fi'l-edebi'l-Câhilî*. Darü's-Sekafeti'l-Arabiyye, 7. baskı, 1423/2003.
- Nasr, İhsan. *el-Hiştâbetü fi' aşri'z-Zehbî*. Kahire: Daru'l-Ma'arif, 1382/1963.
- Safvet, Ahmed Zeki. *Cemheretü hutabi'l-Arab fi usûri'l-Arabiyyeti'z-zâhira*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye , 1430/2009.
- Saîdî, Abdülmüteâl b. Abdilvehhâb b. Ahmed. *Bugyetü'l-izâh li-Telhîsi'l-Miftâh fi 'ulûmi'l-belâga*. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1419/1999.
- Samah Muhammad Sameer al-Jubeh. *Nemâzic mine'l-hutab vel-vasâyâ fil-'asri'l-Câhilî (Dirâse Belagiyye tahliliyye)*. el-Halil: el-Halil Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Edebiyatı, Yüksek Lisans Tezi, 1442-1443/2021-2022.
- Zeydân, Corci. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, nşr. Şevkî Dayf. 4 Cilt. Kahire: 1376/1957.